

Nadesłano: 13.06.2019
Zaakceptowano: 12.09.2019

Sugerowane cytowanie: Szulakiewicz W. (2019). *Program i propagatorki wychowania religijnego w przedszkolu w świetle czasopisma „Wychowanie Przedszkolne” (1925-1939)*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, vol. 14, nr 3(53), s. 47-62. DOI: 10.35765/eetp.2019.1453.03

Władysława Szulakiewicz

ORCID: 0000-0001-8614-2955
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Program i propagatorki wychowania religijnego w przedszkolu w świetle czasopisma „Wychowanie Przedszkolne” (1925-1939)

The Curriculum and Promoters of Preschool Religious Education in the Light of the Magazine “Preschool Education”

SŁOWA KLUCZOWE

wychowanie religijne, historia wychowania przedszkolnego, czasopismo „Wychowanie Przedszkolne”

ABSTRAKT

Tekst wpisuje się w problematykę historii wychowania przedszkolnego w Polsce. Jego celem z jednej strony jest ukazanie dziejów teorii wychowania przedszkolnego, a głównie wychowania religijnego, z drugiej zaś zasygnalizowanie, jak ważną rolę w rozwoju wychowania przedszkolnego i jego propagowania odegrało czasopismo „Wychowanie Przedszkolne”. Intencją przedstawionej w tekście refleksji jest ukazanie propagatorek teorii wychowania przedszkolnego ze szczególnym akcentem na popularyzację i upowszechnianie idei wychowania religijnego w przedszkolu oraz treści wychowania religijnego. Wyrazistą cechą proponowanego programu wychowania religijnego w omawianym czasopiśmie było zalecenie łączności wychowania religijnego z wychowaniem moralnym i zasadami etyki, ponieważ religia musi być połączona z życiem. Proponowany przez „Wychowanie Przedszkolne” program wychowania religijnego miał na celu uczenie głębokiej religijności, dlatego „ambasadorki” takiego wychowania przekonywały, że ważna jest nie tylko teoria religii i religijności czy poznanie treści Pisma Świętego, ale i praktyki religijne. Służyły temu wszystkie zasady i wskazówki wynikające z proponowanej w czasopiśmie

metodyki wychowania religijnego. Należy zaznaczyć i to, że szczególnie rola w tym niełatwym dziele wychowania religijnego przypadła wychowawczyniom przedszkoli. Z pomocą zwłaszcza w zakresie dostarczania odpowiednich treści przyszli im twórcy poezji religijnej.

KEYWORDS ABSTRACT

religious education,
preschool
education history,
the magazine
Preschool Education
[Wychowanie
Przedszkolne]

The paper refers to the history of preschool education in Poland. Its purpose is to show the history of preschool education theories, especially the religious ones, and, on the other hand, to emphasize the significant function of the magazine *Preschool Education* [Wychowanie Przedszkolne] in that process. The intention of the reflection included in the text is to show the propagators of the theory of preschool education, with a special emphasis on the promotion of religious education and upbringing in kindergartens. The magazine in question clearly promoted religious education that was to link religious education with moral upbringing and ethics, because it was believed that religion must be connected with life. The curriculum of religious upbringing promoted by the *Preschool Education* aimed at teaching deep religiousness, which is why the promoters of such upbringing argued that, apart from the theory of religion and religiousness, or learning the texts of the Holy Scriptures, religious practices are important. All the principles and guidance included in the methodology of religious education described in the magazine served this purpose. It should be noted that a particular function in this difficult work of religious education was performed by kindergarten teachers. The creators of religious poetry helped them, especially in providing relevant educational contents.

Uwagi wstępne

Historię kształtowania się każdej dyscypliny czy subdyscypliny można odtworzyć, sięgając do publikacji jej przedstawicieli, ale i innych źródeł; jednym z nich są niewątpliwie czasopisma specjalistyczne. Oddają one w swej treści poglądy teoretyczne piszących na tematy pedagogiczne, jak i dają obraz praktyki edukacyjnej. Stan rozwoju czasopiśmiennictwa pedagogicznego okresu międzywojennego obrazują stosunkowo liczne publikacje o charakterze syntetycznym istniejące już na rynku wydawniczym. O czasopismach, w tym o periodykach pedagogicznych, pisali m.in.: Truchim 1932; Goriszewski 1959; Czerniewski 1968; Możdżeń, Musiał 1981; Jarowiecki, Góra 1994; Lewartowska-Zychowicz 2003: 564-569; Jarowiecki 2016. Z przeglądu, zwłaszcza opracowań bibliograficznych, wynika, że pedagogika przedszkolna miała

także w swych dziejach rozwoju liczne czasopisma. Jednym z nich było „Wychowanie Przedszkolne”.

Artykuł jest przyczynkiem do dziejów kształtowania się pedagogiki przedszkolnej w Polsce. Intencją przedstawionej w tekście refleksji jest ukazanie propagatorek teorii wychowania przedszkolnego ze szczególnym akcentem położonym na popularyzację i upowszechnianie idei wychowania religijnego w przedszkolu oraz jego treści. Podstawowym źródłem dla niniejszej refleksji stało się wspomniane już czasopismo „Wychowanie Przedszkolne” ukazujące się w Warszawie w latach 1925-1939. W tekście staram się odpowiedzieć przede wszystkim na pytanie o program wychowania religijnego popularyzowany na łamach tego czasopisma i jego twórców, tj. przedstawicielki wychowania przedszkolnego, ale i autorów, którzy dostarczali treści służące jego tworzeniu. Program ten można odtworzyć, analizując treści prezentowane na łamach czasopisma. W związku z tym konieczne stało się prześledzenie poszczególnych zeszytów ukazujących się przez 15 lat. To pozwoliło na odczytanie głównych idei wychowania religijnego i ich autorek, gdyż wśród piszących dominowały przedstawicielki wychowania przedszkolnego.

„Wychowanie Przedszkolne” – kilka uwag o czasopiśmie, redakcji i współpracownikach

Czasopismo będące podstawowym źródłem dla prezentowanego artykułu ukazywało się przez 15 lat, tj. od 1925 do 1939 r., początkowo jako miesięcznik, następnie jak dwumiesięcznik. Jego wydawcą było Towarzystwo Wychowania Przedszkolnego powstałe w 1903 r. (Sandler 1968: 153 i n.)¹. Było to czasopismo specjalistyczne skierowane do wychowawczyń przedszkoli. Z dotychczasowych ustaleń wynika, że periodyk ten ukazywał się najdłużej ze wszystkich czasopism poświęconych sprawom wychowania przedszkolnego w okresie międzywojennym (Bobrowska-Nowak 1978: 276; Wira-Świątkowska 2010: 258-259; Sosnowska 2016: 31-55). Joanna Sosnowska zajmująca się wydawnictwami z zakresu wychowania przedszkolnego wymienia inne pisma funkcjonujące w tym okresie, m.in. takie jak: „Sprawy Przedszkolne”; „Opieka nad Dzieckiem”; „Dziecko i Matka”; „Zagadnienia Przedszkolne”; „Życie Dziecka”; „Zagadnienia Przedszkolne i Wychowawcze”; „Plan Prac w Przedszkolu”; „Moje Dziecko”; „Przedszkole”.

O czasopiśmie „Wychowanie Przedszkolne” Wanda Bobrowska-Nowak w swej *Historii wychowania przedszkolnego* napisała:

¹ Do pierwszego zarządu TWP weszła m.in. Cecylia Śniegocka, Maria Gebethner i Maria Weryho-Radziwiłłowicz jako przewodnicząca.

„Wychowanie Przedszkolne” zamieszczało artykuły metodyczne, teoretyczne, udzielało informacji o najnowszych systemach wychowania małego dziecka. Do jego współpracowników należeli wybitni praktycy i teoretycy psychologii i pedagogiki wieku przedszkolnego. Ogólnie można określić to czasopismo jako poradnik dla wychowawczyń... (Bobrowska-Nowak 1978: 276).

Jego redakcję objęła Maria Weryho-Radziwiłłowicz, uznawana za organizatorkę wychowania przedszkolnego w Polsce, która po odzyskaniu niepodległości była m.in. kierowniczką referatu wychowania przedszkolnego w MWRiOP (Bobrowska-Nowak 1978: 273; Leżańska 2008a: 59-64; Moraczewska 2015: 215-231). Funkcje redaktorki pełniła przez cały okres ukazywania się pisma. W *Słowie wstępnym* pierwszego numeru czasopisma napisano:

(...) rozpoczynamy wydawnictwo pisma, na którego program, będą składały się rzeczy następującej treści: artykuły treści naukowej i metodologicznej w zakresie pedagogiki, wskazówki jak stosować pogadanki, opowiadania, gry ćwiczenia zmysłów, roboty i inne zajęcia... Nie mamy zamiaru krępować inicjatywy wychowawczyń przez narzucanie i gotowych szematów (schematów –W. Sz.) lub wzorów, przeciwnie pismo będzie dążyć do tego, by młodym pracownikom dostarczyć materiału do własnej dalszej samodzielnej przerwóbki myślowej, do dania im możliwości zapoznania innych z wynikami ich własnej obserwacji, bezpośrednio (*Redakcja* 1925).

Po upływie roku istnienia czasopisma w *Od Redakcji* przekazane zostały dalsze plany jego ukazywania się, a zwłaszcza jego program, przy czym zwrócono uwagę na to, że „w r. 1926 w dziale teoretycznym ukaza się prace znanych psychologów i pedagogów. Dział praktyczny nadal będzie zasilać wzorami pogadanek, zajęć, gier i robót, a ponadto zamierzamy dodawać nuty do piosenek i wzory pomocy wychowawczych” (*Od Redakcji* 1926). Tak został nakreślony program omawianego czasopisma. Czasopismo na przestrzeni lat przeobrażało się zarówno jeśli chodzi o objętość, jak i współpracowników, ale i zmieniła się nieco szata graficzna oraz problematyka. Ta ostatnia z biegiem lat wzbogacana została o nowe zagadnienia z zakresu pedagogiki przedszkolnej i psychologii wychowania przedszkolnego oraz metodyki wychowania przedszkolnego. Bogactwo treści tworzących poszczególne tomy czasopisma warunkowane było tym, że w czasopiśmie tym zamieszczano teksty nie tylko wybitnych pedagogów, ale i przedstawicieli psychologii, historii pedagogiki, poetów, reprezentantów nauk przyrodniczych, a nawet medycyny. Należeli do nich m.in.: Wanda Bobkowska, Natalia Cicimirska, Benedykt Daykowski, Janina Enderówna, Wanda Grodzieńska, Pia Górską, Maria Librachowa, Lucyna Molendzińska-Wernerowa, Wanda Magdalena Kotarbińska, Janina Kotarbińska, Stefania Marciszewska-Posadzowa, Ewa Szelburg-Zarembina, Wanda Szuman, Maria Weryho-Radziwiłłowicz, Zofia Żukiewiczowa, s. Barbara Żulińska. Tylko z tej listy nazwisk wymienionych dla

egzemplifikacji współpracowników wynika, że dobrze reprezentowane były różne dziedziny wychowania przedszkolnego (Wróbel 1967; Leżańska 1998), ale nad wyraz liczną reprezentacją wśród autorów czasopisma, co może dziwić współczesnego czytelnika, mogli się poszczycić poeci i pisarze². To oni dostarczali materiału-treści do wychowania estetycznego, muzycznego i religijnego. Grono wymienionych tu przykładowo autorów czasopisma znakomicie uzupełniały autorki mające bogate doświadczenie praktyczne, dając materiał do tych fragmentów czasopisma, które zawierały wskazówki metodyczne. Były to często nauczycielki, wizytatorki wychowania przedszkolnego oraz przełożone seminariów ochroniarskich i – jak wówczas określano – działaczki ruchu przedszkolnego. Przykładowo można tu wymienić Helenę Czerwińską czy Zofię Bogdanowiczową. Ta pierwsza zasiadała w Komitecie Redakcyjnym czasopisma. Odnosząc się do tematyki prezentowanej na łamach czasopisma, można się zgodzić z J. Sosnowską, która wymienia trzy grupy problemów dotyczących wychowania przedszkolnego prezentowanych w „Wychowaniu Przedszkolnym”: zagraniczne wzorce edukacji przedszkolnej, nowatorskie rozwiązania metodyczne w zakresie pracy z dzieckiem, zagadnienia higieny i zdrowia dziecka (Sosnowska 2016: 38-44). Po analizie treści „Wychowania Przedszkolnego” można na to czasopismo spojrzeć z perspektywy prezentowanych dziedzin wychowania. Otóż, znajdujemy w nim treści służące realizacji wychowania zdrowotnego i fizycznego, muzycznego, estetycznego, umysłowego i religijnego.

Trzeba w tej nazbyt ogólnej charakterystyce periodyku zaznaczyć i to, że „Wychowanie Przedszkolne” znakomicie pełniło funkcję informacyjną. Przede wszystkim znajdujemy w nim informacje o nowych wydawnictwach z zakresu wychowania przedszkolnego, czasopismach, są także sprawozdania z kongresów i zjazdów wychowania przedszkolnego, w tym odbywających się za granicą, dalej wzmianki o kursach i wystawach obrazujących rozwój wychowania przedszkolnego. W niektórych numerach czasopisma zamieszczono też dział „Z kroniki wychowania przedszkolnego”. Słowem, można stwierdzić, że czasopismo „Wychowanie Przedszkolne” oddaje w swych treściach stan rozwoju pedagogiki przedszkolnej w okresie międzywojennym. Jest też źródłem propagowania zagranicznych teorii wychowania przedszkolnego w środowisku polskich pedagogów. Pełniło ono również w okresie międzywojennym funkcję edukacyjną jako poradnik dla nauczycieli i wszystkich zajmujących się wychowaniem przedszkolnym. O jego poziom naukowy zatroszczyły się tak znakomite przedstawicielki wychowania przedszkolnego jak wspomniana już przewodnicząca Komitetu Redakcyjnego „Wychowania Przedszkolnego” Maria Weryho-Radziwiłłowicz

² Należy zaznaczyć, że jeżeli chodzi o poetów, to zamieszczano teksty nie tylko żyjących i mogących współpracować w tym czasie z omawianym czasopismem, ale i zmarłych, przykładowo: Marii Konopnickiej (1842-1910), Władysława Bełzy (1847-193) czy Jadwigi Strokowej (1854-1916).

(Leżańska 2008a: 59-64; Moraczewska 2015: 215-231), Natalia Cicimirska (Kempa 1998: 38), Stefania Marciszewska-Posadzowa (Leżańska 2014: 60-61; Falkowska 2018: 45-56), Zofia Żukiewiczowa (Leżańska 2008b: 1017-1018) czy s. Barbara T. Żulińska (Meissner-Łozińska 2008: 1018-1019; Kowalska-Różyło 2013: 191-210). Ich biografie pedagogiczne zaświadcza, jak dużą rolę odegrały w historii wychowania przedszkolnego w Polsce (Opieła 2014: 101-119).

Idee wychowania religijnego na łamach „Wychowania Przedszkolnego”

Analizując treść tekstów zamieszczonych na łamach omawianego pisma, można odnaleźć wiele wątków wskazujących na to, jak istotne dla redakcji i autorów współpracujących z tym czasopismem było propagowanie treści religijnych w wychowaniu przedszkolnym.

Nic dziwnego, że tematyka ta cieszyła się zainteresowaniem i w czasopiśmie tym ją odnajdziemy, skoro współpracowali z nim autorzy zaangażowani w tworzenie teorii wychowania religijnego w przedszkolu. Należały do nich m.in. wspomniane już: s. Barbara Żulińska, Pia Maria Górską, Stefania Marciszewska-Posadzowa, Maria Kączkowska, Barbara Stefania Kossuth czy Janina Kotarbińska i Wanda Kotarbińska. Wymieniam te autorki, gdyż to one przede wszystkim na łamach interesującego nas czasopisma dostarczały treści dotyczących wychowania religijnego. Szczególne miejsce jednak w tym gronie przypada s. B. Żulińskiej, M. Kączkowskiej, J. Kotarbińskiej oraz S. Marciszewskiej-Posadzowej³. W zakresie wychowania religijnego w przedszkolu były one niewątpliwie zasłużonymi jego ambasadorkami.

Należy podkreślić, że w omawianym piśmie przedstawianie i upowszechnianie idei wychowania religijnego przybierało różnorodną formę przekazu, tak ze względu na styl pisarski, jak i treści oraz prezentowane przykłady dotyczące postaci z życia religijnego. Już w pierwszych numerach czasopisma, w jego części zarówno teoretycznej, jak i metodycznej publikowano materiały o tematyce religijnej; w szczególności były to pogadanki i opowiadania. Autorką pierwszej była Pia Górską. Pogadanka nosiła tytuł *Co można ofiarować Panu Jezusowi* (Górską 1925: 12-14). W innym numerze pisma postać Jezusa zostaje przedstawiona w opowiadaniu Ireny Sienkiewiczówny pt. *Chrystus i dzieci* (Sienkiewiczówna 1925a: 18-20), a postać małego Chrystusa w opowiadaniu *Mały Jezus* R. Weysenhofówny (Weysenhofówna 1939: 17-19).

³ Trzeba wyjaśnić, że jeśli chodzi o Marciszewską-Posadzową i jej związek z pismem, to przede wszystkim odwoływano się do jej licznych tekstów na temat wychowania religijnego. Była ona m.in. autorką: *O nauczaniu religii: rady i wskazówki dla matek i nauczycielek*, wyd. 2 poprawione, Poznań 1921; *Plan rozmów religijnych w ochronce*, z. 1. Miesiąc wrzesień, Potulice 1936.

Autorka opowiadania na koniec prezentacji swych poglądów na temat Jezusa jako małego chłopca, pomocnego dla innych, a zwłaszcza dla swej Matki i Józefa, przedstawiła wiersz Władysława Bełzy, którego treść brzmiała następująco:

Mały Jezus, Zbawca świata, wasz rówieśnik, dziatki,
Własną rączką co dzień zmiata pył z rodzinnej chatki.
I św. Józefowi strudzonemu wielce
Dopomaga jak umie przy jego ciesielce.
Gdy Najświętsza Matka Boża przy kądzieli siedzie,
To On wełnę podaje i patrzy, jak przędzie.
To znów cichy, pokorniutki przy Mamusi klęknie.
Weźmie książkę w drobne rączki i uczy się pięknie (Weysenhofówna 1939: 17-19).

Wreszcie ciekawym spojrzeniem na postać Chrystusa jest opowiadanie M. Kączkowskiej nt. *Ogródek dla małego Jezusa* (Kączkowska 1927a: 15-16), w którym została przywołana i ukazana na obrazku postać Jezusa. Odnosząc się do postaci małego Jezusa, czytamy tu o wychowaniu w poszanowaniu dobra i kształtowaniu postawy cierpliwości małego Janka, bohatera opowiadania. Wychowawcze walory ma również opowiadanie tej samej autorki pt. *Dar dla dzieciątka Jezus* (Kączkowska 1928: 250-253). Kolejne przywołanie postaci Jezusa spotkamy w wierszu pt. *Modlitwa* (Kossuthówna 1939: 116).

Egzemplifikacje interesującego nas zagadnienia (wychowania religijnego) odnajdujemy w publikowanych w „Wychowaniu Przedszkolnym” przykładowych planach pracy przedszkola, gdzie wyróżniano działy wychowania zawierające treści odnoszące się do różnych dziedzin wychowania. Treści wychowania religijnego zapisywane w planach pracy określane były jako „Opowiadania religijne”⁴. Składały się na nie takie oto tematy pogadanek, jak:

Opowiadania religijne wzięte z życia Chrystusa, Matki Boskiej i świętych – św. Stanisława Kostki, św. Jana Kantego, św. Elżbiety, Modlitwa „Panienko Święta”, Narodzenie Pana Jezusa, Pokłon Pasterzy, Pokłon trzech Króli, Nauczanie Kołęd, Dwunastoletni Pan Jezus w Kościele, św. Józef jako opiekun Pana Jezusa, Mały Jezus, Palmowa niedziela, Wjazd Pana Jezusa do Jerozolimy, Wrażenia dzieci po Świętach Wielkanocnych, Radość ze Zmartwychwstania, Majowe strojenie ołtarzy, Wdzięczność i miłość do Matki Boskiej, Pieśni: Cześć Maryi, Królowa Polski, Chrystus i Dzieci, Bóg dawca życia (Konganówna 1934: 140-142).

Na łamach „Wychowania w Przedszkolu” propagowane były treści dotyczące zasad życia wynikających z przestrzegania przykazań. Znakomitym przykładem jest tekst

⁴ Ciekawym przykładem pomocy dla nauczycieli uzupełniającym program wychowania religijnego były plany rozmów religijnych, patrz: *Plan rozmów religijnych w Ochronce*, Potulice 1936.

pagadanki dotyczący miłości bliźniego, oparty na kanwie książki S. Marciszewskiej-Posadzowej pt. *O nauczaniu religii* (Sienkiewiczówna 1925b: 15-17). W treści pogadanki tej Irena Sienkiewiczówna, odwołując się do interpretacji S. Marciszewskiej-Posadzowej, ukazała przykłady, jak należy rozumieć przykazanie miłości i uczyć jego rozumienia dzieci w przedszkolu. Sens jego ujęła następująco: „Kto nie kocha Boga, nie może kochać bliźniego” (Sienkiewiczówna 1925b: 16). W swej refleksji przypominała często wypowiedaną przez propagatorki wychowania religijnego zasadę, iż na naukę religii nie można wyznaczyć godziny, lecz powinna być ona sprawą całego dnia i całego życia każdego człowieka. Dodać można do postulatu przestrzegania tegoż przykazania wyjaśnienie znaczenia treści powiedzenia „Gość w dom – Bóg w dom” dokonane przez Lucynę Molendzińską-Wernerową (Molendzińska-Wernerowa 1925c: 24). Jest to przykład propagowania właściwego stosunku do drugiego człowieka.

Przejawem propagowania idei wychowania religijnego w wieku przedszkolnym były teksty mówiące o świętach kościelnych. Przypominając o ważności tych wydarzeń w życiu Kościoła prezentowano tradycje obchodzenia świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy oraz związane z tymi świętami pieśni i poezję religijną. W poszczególnych numerach czasopisma są teksty dotyczące zarówno Wielkanocy (R.W. 1925: 19-20; Konopnicka 1928: 83; Kączkowska 1929: 63-64; Ottowa 1931a: 55; Nieniewska 1932: 52-53), jak i Bożego Narodzenia czy przypominające Dzień Zaduszny (Kączkowska 1927b: 11-12). Sporo materiału dotyczyło świąt Bożego Narodzenia (*Po świętach Bożego Narodzenia* 1928: 20-23; Górska 1931: 16-17; Żulińska 1931: 52-53; Kotarbińska 1936:186; Kossuthówna 1938: 187). Na kartach czasopisma pojawiły się też wskazówki, jak mówić o nabożeństwach majowych (M. Witold 1928: 107-108) i czerwcowych, aby ukazać ich ważność w życiu religijnym (Mackiewiczówna 1929: 134-135). Autorzy tekstów zalecali, aby były one obchodzone i przeżywane z wykorzystaniem znanych w polskiej kulturze religijnej pieśni, wierszy lub opowiadań i pogadarek. Dla przykładu warto podać fragment wiersza Władysława Bełzy pt. *Gwiazdka*.

Już się pieśń rozlega –
Oto Bóg się rodzi...
Jezus malusienki
Zbawić świat przychodzi!

Gwiazdki silniej płoną
Promieniami złotymi,
Wieść radosna płynie
Po niebie i ziemi (Bełza 1935: 178).

Dla potrzeb praktyki przedszkolnej podawano propozycje tekstów służących przygotowaniu przedstawień, opracowaniu pogadanek oraz nuty pieśni religijnych. Jak powszechnie wiadomo, z miesiącem majem związane są nabożeństwa i modlitwy pod kapliczkami. Ten aspekt edukacji religijnej znalazł także odzwierciedlenie m.in. w wierszu *Kapliczka* M. Witczakówny i S. Ottowy pt. *Miesiąc Matki Boskiej* (Ottowa 1931b: 75; Witczakówna 1934: 149).

Inną formą literacką przekazywania wartości religijnych było przybliżanie postaci biblijnych i świętych. Wśród nich przybliżeni zostali m.in.: św. Józef (Krzemieńska 1932: 57), św. Franciszek (J.Z. 1935: 181-182), św. Marcin (Zaręba 1927:15; W.M. 1928: 228-229), św. Teresa (Kączkowska 1925:10-12). Autorzy tekstów mówiących o życiu świętych ukazywali ich postaci w sposób przystępny dla dzieci w wieku przedszkolnym, wskazując przede wszystkim ich postawy i uczynki w życiu codziennym.

Szczególne miejsce w proponowanym programie wychowania religijnego przypisywali twórcy czasopisma pieśniom religijnym, przy czym w szczególności dominowały wśród wskazanych jako ważne kolędy („Wychowanie Przedszkolne” 1927: 15; 1935: 178-179; 1936: 187-188; 1937: 13-184; 1938: 185).

Na łamach „Wychowania Przedszkolnego” podawane były nie tylko przykłady metodyczne, jak realizować jedną z dziedzin wychowania przedszkolnego, czyli wychowanie religijne. Czytelnik odnajdzie tu także teoretyczne rozważania na temat tego, jak ówczesne autorki pojmowały istotę wychowania religijnego w przedszkolu.

Pojmowanie idei wychowania religijnego w przedszkolu najdogłębniej przedstawiła s. B. Żulińska (Żulińska 1925a: 5-6; Żulińska 1925b: 6-7). Definiując, czym jest wychowanie religijne w przedszkolu, pisała: „Czymże bowiem jest wychowanie religijne jeżeli nie zwróceniem całej istoty dziecka do tego co piękne i wzniosłe, do prawdy, dobra i piękna, a odwróceniem od tego, co niskie, zwalczaniem w sobie brudnego egoizmu” (Żulińska 1925a: 5). Dla niej bowiem „wychowanie religijne musi objąć całość człowieka, jego władze umysłowe, uczuciowe i wolę. Musi się stosować do wieku dziecka...” (Żulińska 1925a: 6). W swej refleksji podjęła ona próbę spojrzenia na realizację programu wychowania religijnego w przedszkolu, dając nie tylko teoretyczną wykładnię, ale i wskazówki, jak należy realizować jego postulaty w praktyce. Zalecała, aby organizując praktykę wychowania religijnego, kierować się zasadami psychologii rozwoju dziecka: „Pamiętając o zmienności usposobienia u dzieci, o ich wrażliwości i słabym rozwoju umysłowym, musimy praktyki ograniczać do minimum i wybierać najważniejsze” (Żulińska 1925b: 6). Postulowała, aby takie praktyki religijne jak: pacierz wieczorny i ranny, śpiew pieśni religijnych, obecność w Kościele, uczestnictwo w obrzędach Świąt Wielkanocnych i Bożego Narodzenia uczynić dla dziecka przyjemnymi i aby wynikały one z biegiem czasu z potrzeby serca. Według niej:

Religia musi być połączona z życiem. Nic nie przyniosą najpiękniejsze pogadanki ani najrzewniejsze obrzędy, jeśli dziecko nie potrafi z religii czerpać siły w walce ze złem. Nie ma religii bez moralności, ani moralności bez religii. Praca dziecka nad sobą to owoc a zarazem siła rzetelnej religijności (Żulińska 1925b: 6).

Przekonywała i argumentowała, że należy uczyć dziecko miłości Boga przez pokonanie złych skłonności, co wymaga niekiedy drobnych ofiar od dziecka. W takim duchu należy jednak wychowywać. Służyć temu będą – w opinii s. B. Żulińskiej – racjonalnie ułożone pogadanki moralne, przestrogi i upomnienia w odpowiedniej chwili, naprawianie złego (Żulińska 1925b: 6). Na koniec uwag wyjaśniających, czym jest wychowanie religijne i jakie są jego funkcje, przekonywała, że wychowanie religijne jest podstawą wychowania moralnego i społecznego. Składa się na nie: atmosfera domu rodzinnego, ochrony i wpływ wychowawczy, obcowanie dziecka z przyrodą, pogadanki religijne, praktyki religijne, praca dziecka nad samym sobą (Żulińska 1925a: 6). Pierwiastki wychowania religijnego i narodowego odnajdujemy w jej tekście pt. *O wychowaniu społecznym dzieci* (Żulińska 1925d: 1-3). Dla s. B. Żulińskiej wychowanie społeczne jest naturalną częścią wychowania narodowego, „(...) to rozwinięcie przykazania nowego: «Abyście się społecznie miłowali»” (Żulińska 1925d: 1). Głównym zadaniem takiego wychowania jest, zdaniem tej autorki, „wdrażać młodzież do poznawania cudzych praw, uczuć, potrzeb na tle codziennego życia” (Żulińska 1925d: 2). Tak rozumiane wychowanie to: poznanie podstaw życia społecznego, nauczanie szanowania cudzego zdania, cudzego prawa, nauczanie przebaczenia, doszukiwania się w sobie winy, a nie w innych, wreszcie zaufanie drugiemu człowiekowi. Skoro wychowanie ma być przygotowaniem do życia społecznego, to ważnym postulatem jest szacunek dla pracy bliźniego oraz poszanowanie cudzej własności, co wynika z przykazań. Aby zrealizować w praktyce te postulaty wychowania, nie wolno wychowawczyni moralizować i uciekać się do patosu.

Najważniejsze jest to – przekonywała s. B. Żulińska – by ochroniarzka była osobą uspołecznioną, kochała ludzi, kochała ich dusze i pragnęła te dusze uszlachetnić przez wpływ osobisty, przez dobre słowo, pomoc, współczucie. Do pracy społecznej potrzebny zapał, bezinteresowność, potrzebna ufność i wspaniałomyślność, miłosierdzie sądu, słowa i czynu (Żulińska 1925d: 3).

Do istoty wychowania religijnego odniosła się także J. Kotarbińska (Kotarbińska 1926: 3-5). Traktowała temat przez pryzmat wskazówek do tej dziedziny wychowania, mówiąc o powinnościach w zakresie kształtowania określonych postaw u dzieci. Zalecała, aby uczyć dzieci miłości Boga i bliźniego, a przede wszystkim pacierza, i ukazywać we właściwym świetle przedmioty kultu i świętych. „Nauczmy je modlić się, pisała, a będzie żyło z Bogiem, nauczmy czynnej miłości bliźniego, a stanie się

godnym imienia chrześcijanina” (Kotarbińska 1926: 4). Wszystkie treści tej dziedziny wychowania powinny być przedstawiane dziecku wraz z treściami etycznymi i historycznymi. Te ostatnie będą upogładowieniem konkretnych postaw ludzi żyjących w zgodzie z przykazaniami boskimi. Za poprawną realizację procesu wychowania religijnego odpowiedzialne są według J. Kotarbińskiej wychowawczynie. W związku z tym „Wychowawczynie, chcąc zbliżyć dziecko do Chrystusa, powinna posiadać odpowiednie gruntowne wykształcenie, żyć w prawdzie Chrystusowej, kochać dzieci, by mogła je swym wpływem urabiać, a przykładem zachęcać do życia istnie chrześcijańskiego” (Kotarbińska 1926: 3).

Wśród wypowiedzi dotyczących realizacji wychowania religijnego w przedszkolu warto zwrócić uwagę na te, które mówiły o odpowiednim przygotowaniu pogadanek religijnych. Głos w tej sprawie zabrały m.in. s. B. Żulińska i M. Kączkowska. Pierwsza z nich, wypowiadając się na temat tego, jak ułatwić przyswajanie treści pogadanek religijnych dzieciom w wieku przedszkolnym, sformułowała kilka postulatów. Jednym z najważniejszych, w mojej opinii, był postulat konieczności uwzględnienia pierwiastków moralnych w wychowaniu religijnym (Żulińska 1925c: 20-21). Z kolei M. Kączkowska przedstawiła odpowiedni materiał do pogadanek religijnych (Kączkowska 1926: 13-15). Były to treści mówiące o Jezusie, jeszcze jako chłopcu, i jego relacji z Matką, oraz odnoszące się do przejawów życia religijnego.

Trzeba też zauważyć, że propagowanie idei religijnych przez autorów czasopisma łączyło się często z przypominaniem i przekazywaniem treści patriotycznych dotyczących zwłaszcza obchodów ważnych świąt narodowych. Takim przykładem święta narodowego był dzień 3 maja, 11 listopada, czyli rocznica odzyskanie niepodległości (Bluszczówna 1925: 16-18; H.G. 1931: 75-76; H.G. 1932: 173-174; *Wiersze patriotyczne* 1935: 177-178; Molendzińska-Wernerowa 1925a: 14-15; Molendzińska-Wernerowa 1925b: 17-19). Sporo zamieszczono w czasopiśmie tekstów, a zwłaszcza wierszy związanych z odzyskaniem niepodległości i kształtowaniem miłości do ojczyzny. Oto przykład treści wiersza pt. *Jak kochać Ojczyznę* J. Strokowej:

Jak kochać Ojczyznę
To kochać serdecznie,
Kochać całym sercem
I kochać ją wiecznie.

Jak kochać Ojczyznę,
To kochać uczciwie
I uczyć się pilnie
I żyć sprawiedliwie.

Jak kochać Ojczyznę
 To więcej, niż siebie
 I modlić się za nią
 Do Królowej w niebie (Strokowa 1928: 218).

Prócz wierszy i pogadarek na temat miłości ojczyzny publikowano także teksty omawiające barwy narodowe czy przypomniano ważne postaci z historii Polski.

Uwagi końcowe

Warto na zakończenie tego krótkiego szkicu zapytać: Jak prezentował się program wychowania religijnego w przedszkolu, którego ofertę przedstawiało czasopismo „Wychowanie Przedszkolne”? Co go cechowało?

Wyrazistą cechą proponowanego programu wychowania religijnego w omawianym czasopiśmie było zalecenie łączności wychowania religijnego z wychowaniem moralnym i zasadami etyki, ponieważ religia musi się wiązać z życiem.

Ponadto, uwagę czytelnika treści zamieszczanych w „Wychowaniu Przedszkolnym” zwraca połączenie wychowania religijnego z wychowaniem patriotycznym i społecznym zarazem. Połączenie wychowania religijnego z wychowaniem patriotycznym jest w polskiej kulturze narodowej bez wątpienia jak najbardziej zrozumiałe, bo czy możemy sobie wyobrazić dzień 3 maja bez połączenia „religii i patriotyzmu”? W mojej opinii nie. Mam jednak świadomość, że mój pogląd jako absolwentki Studium Wychowania Przedszkolnego⁵, która poznała dzieje rozwoju polskiej pedagogiki przedszkolnej jako ważny element kultury polskiej i edukacji w Polsce, może być odosobniony.

Według mnie proponowany przez „Wychowanie Przedszkolne” program wychowania religijnego miał na celu uczenie głębokiej religijności. Dlatego „ambasadorki” takiego wychowania przekonywały, że w wychowaniu religijnym ważna jest nie tylko teoria religii i religijności czy poznanie treści Pisma Świętego, ale i praktyki religijne. Służyły temu wszystkie zasady i wskazówki wynikające z proponowanej w czasopiśmie metodyki wychowania religijnego. Należy zaznaczyć i to, że szczególna rola w tym nietatwym dziele wychowania religijnego przypadła wychowawczyniom przedszkoli. Z pomocą zwłaszcza w zakresie dostarczania odpowiednich treści przyszli im twórcy poezji religijnej.

⁵ Jestem absolwentką Studium Wychowania Przedszkolnego w Łańcucie, szkoły, której wiele zawdzięczam, zwłaszcza w zakresie edukacji historycznej i pedagogicznej.

Bibliografia

Źródła

- „Wychowanie Przedszkolne” (1927), nr 12, s. 15.
- „Wychowanie Przedszkolne” (1935), nr 6, s. 178-179.
- „Wychowanie Przedszkolne” (1936), nr 6 s. 187-188.
- „Wychowanie Przedszkolne” (1937), nr 6, s. 183-183.
- „Wychowanie Przedszkolne” (1938), nr 6, s. 185.
- Bluszczówna L. (1925). *O święcie narodowym 3-go Maja*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 4, s. 16-18.
- Górska P. (1925). *Co można ofiarować Panu Jezusowi (pogadanka)*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1, s. 12-14.
- Górska P. (1931). *Gwiazdka trzech króli*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1, s. 16-17.
- H.G. (1931). *Echa trzeciego maja*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 3, s. 75-76.
- H.G. (1932). *Obchód 11-listopada*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 6, s. 173-174.
- J.Z. (1935). *Święty Franciszek z Azyżu*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 6, s. 181-182.
- Kączkowska M. (1925). *Św. Tereska*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 10, s. 10-12.
- Kączkowska M. (1926). *Pogadanka religijna (materiał)*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 2 s. 13-15.
- Kączkowska M. (1927a). *Ogródek dla małego Jezusa*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 3, s. 15-16.
- Kączkowska M. (1927b). *Dzień Zaduszny*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 11, s. 11-12.
- Kączkowska M. (1928). *Dar dla dzieciątka Jezus*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 12, s. 250-253.
- Kączkowska M. (1929). *Niedziela Palmowa*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 3, s. 63-64.
- Konganówna W. (1934). *Plan pracy rocznej dla starszej grupy w przedszkolu*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 5, s. 140-142.
- Konopnicka M. (1928). *W Palmową Niedzielę*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 4, s. 83.
- Kossuthówna B.S. (1938). *Boże Narodzenie*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 6, s. 187.
- Kotarbińska J. (1926). *Wychowanie religijne*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 5, s. 3-5.
- Kotarbińska W. (1936). *Obraz sceniczny na Boże Narodzenie*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 6, s. 186.
- Krzemieńska J. (1932). *Przyszłość św. Józef*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 2, s. 57.
- Mackiewiczowa M. (1929). *Nabożeństwo czerwcowe (temat)*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 6, s. 134-135.
- Modlitwa* (1939). „Wychowanie Przedszkolne”, nr 4, s. 116. (Tł. S. Kossuthówna)
- Molendzińska-Wernerowa L. (1925a). *Nasza Ojczyzna (pogadanka)*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1, s. 14-15.
- Molendzińska-Wernerowa L. (1925b). *Nasza Ojczyzna (pogadanka)*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 2, s. 17-19.
- Molendzińska-Wernerowa L. (1925c). *Gość w dom – Bóg w dom*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 3, s. 24.

- Nieniewska Z. (1932). *Wjazd do Jerozolimy przed (Palmową Niedziela)*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 2, s. 52-53.
- Od Redakcji* (1926). „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1.
- Ottowa S. (1931a). *Wielkanoc*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 2, s. 55.
- Ottowa S. (1931b). *Miesiąc Matki Boskiej*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 3, s. 75.
- Po świętach Bożego Narodzenia* (1928). „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1/2, s. 20-23.
- R.W. (1925). *Uroczysty wjazd do Jerozolimy*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 4, s. 19-20.
- Redakcja (1925). *Słowo wstępne*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1.
- Sienkiewiczówna I. (1925a). *Chrystus i dzieci (opowiadanie)*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 8-9, s. 18-20.
- Sienkiewiczówna I. (1925b). *O miłości bliźniego – pogadanka religijna*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 8-9, s. 15-17.
- Strokowa J. (1928). *Jak kochać Ojczyznę*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 11, s. 218.
- W.M. (1928). *O świętym Marcynie*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 11, s. 228-229.
- Weysenhofówna R. (1939). *Mały Jezus*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1 s. 17-19.
- Wiersze patriotyczne* (1935). „Wychowanie Przedszkolne”, nr 6, s. 177-178.
- Witczakówna E. (1934). *Kapliczka*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 5 s. 149.
- Witold M. (1928). *Historia jednego maja*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 5, s. 107-108.
- Zaręba A. (1927). *Święty Marcin*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 11, s. 15.
- Żulińska B. (1925a). *Wychowanie religijne w wieku przedszkolnym*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 2, s. 5-6.
- Żulińska B. (1925b). *Wychowanie religijne w wieku przedszkolnym*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 4, s. 6-7.
- Żulińska B. (1925c). *Jak można dzieciom ułatwić pogadanki religijne*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 6-7, s. 20-21.
- Żulińska B. (1925d). *O wychowaniu społecznym dzieci*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 11-12, s. 1-3.
- Żulińska B. (1931). *Kilka słów o przedstawieniach z okazji gwiazdki*, „Wychowanie Przedszkolne”, nr 1, s. 52-53.

Opracowania

- Bobrowska-Nowak W. (1978). *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa: WSiP.
- Czerniewski W. (1968). *Czasopismo w Polsce okresu międzywojennego*, „Nowa Szkoła”, nr 10-11.
- Falkowska J. (2018). *Wychowanie religijne w rodzinie. Dwugłós Lucyny Mieroszeuskiej (1818-1893) i Stefanii Marciszewskiej-Posadzowej (1874-1955)*, [w:] M.S. Wierzbicki (red.), *Religie a wychowanie do dialogu: idee edukacyjne, filozoficzno-antropologiczne i teologiczne*, Warszawa: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, s. 45-56.
- Goriszewski W. (1959). *Przegląd ważniejszych czasopism pedagogicznych wychodzących w Polsce do 1939 i od 1945 r.*, „Chowanna”, nr 9-10.
- Jarowiecki J. (2016). *Czasopisma dla dzieci i młodzieży oraz prasa młodzieżowa w Polsce w latach 1918-2000*, Wrocław: Wydawnictwo WSZ „Edukacja”.

- Jarowiecki J., Góra B. (1994). *Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym: próba bibliografii*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Kempa G. (1998). *Natalia Cicimirska (1881-1959)*, [w:] W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.), *Słownik pedagogów polskich*, Katowice: Wydawnictwo UŚ, s. 38.
- Kowalska-Różyło A. (2013). *Siostra Barbara Teresa Żulińska SC – pedagog katolicki na współczesne czasy*, „Pedagogiki Katolicka”, t. 2, s. 191-210.
- Lewartowska-Zychowicz M. (2003). *Czasopisma pedagogiczne*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.*, t. I: A-F, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Leżańska W. (1998). *Kształcenie nauczycieli wychowania przedszkolnego w Polsce*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Leżańska W. (2008a). *Weryho-Radziwiłłowiczowa Maria (1858-1944)*, [w:] T. Pilch, (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII: V-Ż, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 59-64.
- Leżańska W. (2008b). *Zukiewiczowa Zofia (1881-1956)*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII: V-Ż, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 1017-1018.
- Leżańska W. (2014). *Marciszewska-Posadzowa Stefania (1874-1955)*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. III: M-O, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 60-61.
- Marciszewska-Posadzowa S. (1921). *O nauczaniu religii: rady i wskazówki dla matek i nauczycielek*, wyd. 2 poprawione, Poznań–Warszawa: Księgarnia św. Wojciecha.
- Marciszewska-Posadzowa S. (1936). *Plan rozmów religijnych w ochronce*, z. 1. Miesiąc wrzesień, Potulice: Seminarium Zagraniczne.
- Meissner-Łozińska J. (2008). *Zulińska Barbara Teresa (1881-1962)*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII: V-Ż, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 1018-1019.
- Moraczewska B. (2015). *Prekursorka instytucjonalnego wychowania małych dzieci w Polsce – Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa (1858–1944)*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, t. 12, s. 215-231.
- Możdżeń S., Musiał J. (1981). *Bibliografia polskich czasopism pedagogicznych (do 1979 r.)*, Kielce: WSP.
- Opiela M. (2014). *Wkład kobiet w rozwój teorii i praktyki wczesnej edukacji w Polsce XIX i XX wieku*, „Paedagogia Christiana”, nr 2/34, s. 101-119.
- Sandler B. (1968). *Wychowanie przedszkolne i kształcenie wychowawczyń w Królestwie Polskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Sosnowska J. (2016). *Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej*, [w:] I. Michalska, G. Michalski (red.), *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 31- 55.
- Truchim S. (1932). *Polskie czasopisma pedagogiczne*, „Oświata i Wychowanie”, nr 8.
- Wira-Świątkowska K. (2010). *Powstanie polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego przeznaczonego dla wychowawczyń przedszkoli*, [w:] I. Michalska, G. Michalski (red.),

Czasopiśmiennictwo okresu Drugiej Rzeczypospolitej jako źródło do historii edukacji,
Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 258-259.

Wróbel M. (1967). *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1928-1939*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.

ADRES DO KORESPONDENCJI

prof. dr hab. Władysława Szulakiewicz
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk Pedagogicznych
Katedra Historii Myśli Pedagogicznej
e-mail: jszulak@umk.pl